لوک کہانی راجا پورس دیاں نینہاں تے سبھا

ڈاکٹر سعید خاور بھٹا ☆

راجا پورس پنجاب دا اجیہا سورما ہے، جیہدی سورم گتی نوں جگت پدھر اُتے سراہیا گیا ہے۔ 327ق م وچ ویہت دے کنڈھے اُتے سکندر مقدونی تے راجا پورس وچکار لڑی جان والی لڑائی (ا) وچ سکندر دے نال یونانیاں توں اڈ پراجیاں جوہاں دیاں فوجاں وی شامل ہان۔ ایہناں سمکالیاں دیاں روایتاں اُتے ای یونانی، لاطینی، سریانی، پہلوی تے حبشی دیاں سکندر بارے تاریخاں اُسریاں۔ ایہہ تاریخ وت عربی، فارسی وچ وی نظر پیندی ہے۔ ایہناں روایتاں وچ تاریخ تے افسانہ چھپیاں پاوندے وکھالی دیندے ہن، پر ہک گل سبھناں کول سانجھی ہے کہ راجا پورس جنی بہادری نال اکھوتی ''فاتح عالم'' دا مقابلہ کیتا، اوہدی دُوج نہیں ملدی۔ تاریخ دے عربی، فارسی سومے پنجاب دے کلاسیکی شاعراں کولوں گُجھے ناہن، اوہناں دے کول سکندر دا حوالہ تاں سہج سبھا ویکھیا جاسکدا اے، پر پورس دی بہادری نوں اوہناں کدی نہیں وڈیایا۔ انگریزی راج مگروں یونانی تے لاطینی سومیاں دے انگریزی ترجمیاں راہیں پنجاب دے باؤ سوجھوان لہندی مورخاں دی وچار دھارا توں جانو ہوئے۔ کجھ سوجھواناں دا وچار ہے کہ سنسکرت وچ سکندر مقدونی دے ہلے دا سرا ملدا ہے، پر اسیں اگے چل کے ایہدے بارے اپنے وچار پیش کریسائیں۔ ہرکھ والی گل ایہہ وے کہ تاریخ دے پنیاں اُتے پورس دی جیہڑی مورت اُگھڑی ہے، ایہہ دوجیاں قوماں دی دین ہے۔ پنجابی آپوں پورس نوں کیویں ویکھدے ہن؟ ایس

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر شعبہ پنجابی، اورینٹل کالج، لاہور

پکھوں پنجاب دا پلا سکھنا ای رہیا ہے۔

اسیں 1991ء وچ لوک کتھی میئیں کمال دین کولوں ''راجا پورس'' دی کہانی فیتہ بند کیتی ہا، جیہڑی گورنمنٹ کالج لہور دے ''راوی'' 1993ء وچ چھپی۔ (۲) ایہد ے مگروں اسیں ''کمال کہانی'' وچ شامل کیتی۔ جدوں اسیں کمال دین توں پچھیا کہ تساں ایہہ کہانی کیہدے توں سُنی ہے تاں اوہناں اساڈے سوال دے جواب وچ دسیا:

''پیودادے دیاں گلاں وچوں میرے ہتھیں کجھ نہیں آیا۔ میں تاں اودوں بال ہام، جدوں اوہ موئے۔ ماما میرا جیہڑا ہے، اوس نوں گلاں تے کہانیاں یاد ہان۔اوہدے کولوں میں سُن کے پکائیاں ہن، ''اکبر بادشاہ دی''، ''راجپوتاں دی''، ''راجے پورس دی''، ''راجے کرنال دی''، ''باقی دیاں ایدوں آ دوں''۔ (۳)

راجا پورس دی کہانی انج ہے کہ ایران دا شاہ دارا سمے دا نشا بھر بادشاہ ہویا ہے۔ اودوں مقدونیہ دا بادشاہ فیلقوس وی اوہدے اگے ٹکے تاریندا ہا۔ (۴) جدوں فیلقوس دا پُتر سکندر بادشاہ بندا ہے تاں اوہ دارے اگے ٹکے تارن توں نابرتھیندا ہے۔ شاہ دارا مقدونیہ اُتے حملہ کریندا ہے تاں دارے دے دو وزیر سکندر نال رل جاندے ہن تے اوہ دارے نوں پھٹڑ کر چھڈ دے ہن۔ پھٹڑ دارا سکندر نوں وصیت کردا ہے کہ جے توہیں ایران تے شاہی کرنی ہے تاں میری دھی نال شادی کرلئیں۔ سکندر ایران دی فتح مگروں دارے دی دھی نال شادی کرلیندا ہے تاں سکندر دی بیلانی نوشابہ وی یونان توں ایران آ جاندی ہے۔ ارسطو سکندر نوں نوشابہ دے بیلپ توں ہٹکدا ہے۔ ارسطو دے ہٹکن تے سکندر کھلو رہندا ہے۔نوشابہ نوں پتہ چلدا ہے کہ سکندر پنجاب اُتے حملہ کرو ہے تے اوتھوں دے راجا پورس دا بھواوہدے من وچ بیٹھا ہویا ہے۔نوشابہ سوداگراں دا بانا پا کے پنجاب آ جاندی ہے۔ اودوں رکھنی دا دیہاڑ ہے۔ اوہ کسے طرح پورس دے محل تیکر اپڑ ویندی ہے۔نوشابہ پورس نوں آکھدی ہے کہ میتھے بھرا کوئی نہیں تے میں تینوں بھرا بناون آئی ہاں۔ پورس ہتھ اگے کردا ہے تاں اوہ گانا بنھدی ہے۔ پورس آکھدا ہے لاگ منگ۔ نوشابہ آکھدی ہے جے سکندر تیرے اُتے حملہ کرے تاں اوہنوں قتل وی نہیں کرنا تے قید وی نہیں کرنا۔ انج پورس اوہنوں

بھین بنالیندا اے۔

سکندر ٹیکسلا فتح کرن مگروں راجا پورس دی شاہی ول ودھدا اے۔ اوہ پورس آل کئیں ایلچی گھلدا اے کہ ہتھیار سُٹ۔ اوڑک سکندر اک کے آپوں پورس دے دربار وچ ایلچی بن کے جاندا اے۔ پورس سنجان لیندا اے کہ ایہو سکندر اے۔ پورس اپنے اک فوجی دستے نال سکندر نوں واپس گھل چھڈ دا اے۔ جدوں لڑائی ہوندی اے تاں پورس سکندر اُتے وار کرن لگدا اے تاں اوہدی نظر گانے تے پیندی اے تاں اوہنوں اپنا قول یاد آ جاندا اے۔ اوہ سکندر اُتے وار نہیں کریندا سگوں اوہدے دو گھوڑے ڈھاہ لیندا اے۔ لڑائی وچ پورس پھڑ ہو جاندا اے۔ سکندر پورس توں پُچھدا اے کہ تیرے نال کیہ سلوک کراں؟ پورس آہدا اے جو بادشاہ بادشاہواں نال کردے ہن۔ سکندر تے پورس دی صلح ہو جاندی اے۔ پورس نوشابہ دی شادی سکندر نال کر دیندا اے۔ ایہدے مگروں سکندر شورکوٹ تے ملتان اُتے حملہ کریندا اے۔ ملتان دے قلعے توں اوہنوں تیر لگدا اے تاں اوہ اگے ودھن دا ارادہ بدل لیندا اے تے بابل جا کے اوہدی جان نکل جاندی اے۔

ایس کہانی وچ کئی اجیہیاں تاریخی حقیقتاں ہن، جیہناں نوں یونانی، لاطینی، حبشی، عربی تے فارسی مورخاں کول وی ویکھیا جا سکدا اے۔ پہلی صدی عیسوی دے مورخ آرین نوں سکندر دے ہلیاں دے حوالے نال معتبر حیثیت حاصل اے۔ اساڈے کتھی تے آرین کول کئی واقعاتی سانجھاں ملدیاں ہن۔ کتھی دے آکھن موجب:

''سکندر ٹیکسلے اُتے آ گیا اے۔ راجا امبھی ہویا اے ٹیکسلا دا راجا۔ اوس باجھ لڑائی دے ہتھیا سٹ دتن۔'' (۶)

آرین دا وچار ویکھو:

"He also received the presents of Taxiles the Indian, being two hundred talents of silver, three thousand oxen, above ten thousand sheep, and thirty elephants; seven hundred Indian horse were sent to his assistance by that prince, who also made him a surrender of his

capital, the largest and most populous of all the cities between the rivers Indus and Hydaspes."(٦)

لوک کہانی موجب ویہت دریا پورس دیاں فوجاں کئی مہینیاں تیکر یونانیاں نوں ناہی ٹپن دتا۔ ایہناں جھڑپاں وچ ای پورس دا پُتر مری گیا۔ آ ئرین نے پورس دے پتر دے مرن دی دس تاں نہیں پائی، پر دریا دے کنڈھے اُتے پورس دے پتر نوں سکندر دا مقابلہ کردیاں وکھایا ہے۔

"Other authors relate, that the Indians who accompanied Porus's son attacked Alexander and his body of horse, as soon as they set foot upon the bank; and as he had the greatest part of the forces wiht him, Alexander himself there received a wound, and his horse Bucephalus,which he exceedingly prized, was slain by Porus's son"(٧)

لوک کہانی وچ دسیا گیا ہے کہ سکندر نوں ملتان دے قلعے توں ای ماڑو تیر لگا۔

''بھیریوں جا کے سکندر ملتان اُتے دھاوا کیتا ہے۔ شورکوٹ لتاڑ کے گیا ہے۔ ایہہ بھڑ اوس ویلے دے ہن۔ ملتان فتح ہو گیا تے آپ پھٹڑ ہو گیا تے باقی دے پنجاب نوں کجھ نیہسوں آکھیا۔'' (٨)

میکرنڈل نے سکندر دے مڈھلے مورخاں آ ئرین، سٹرابو تے پلوٹارک دے حوالے نال لکھیا ہے کہ ملوئی دے قلعے وچ ای سکندر نوں تیر لگا، جیہڑا اوہدی موت دا کارن بنیا۔ اساڈے اتہاس کار ایس گل بارے سہمت ہن کہ ملوئی توں مراد ملتان دا قلعہ ای ہے۔ میکرنڈل دے لفظاں وچ:

"But according to Arrian, Strabo, and Plutarch, the city where Alexander was nearly wounded to death belonged to the Malloi"(٩)

یونانی مورخ کیلس تھینز (Callisthenes) ارسطو دا شاگرد ہا تے سکندر دے دُوئیاں قوماں اُتے حملیاں سمے اوہدے نال ہا۔ اوہ واقعیاں نوں لکھن سمے یونانیاں دیاں تھوڑاں تے دوئیاں قوماں دے گُناں نوں وی سراہندا۔ سکندر نے اوہدے سچ توں کھج کے پنجاب وچ اوہنوں

پچھا ہے لوا چھڈ یا۔ کیلس تھینز دی یونانی لکھت دا پہلاں پہل پہلوی وچ ترجمہ ہویا تے وت چھیویں صدی عیسوی وچ سُریانی وچ اُتارا کیتا گیا۔ ایتھو پیا دیاں تاریخی روایتاں اُتے وی کیلس تھینز دا اثر منیا ویندا ہے۔ ایتھے ایہہ گل کرنی کتھاویں نہ ہوسی کہ ایتھوپک ریت وچ پورس نوں زخمی ہوندیاں نہیں وکھایا گیا سگوں سکندر نوں پورس نال جنگ ویلے چانن ہو گیا ہا کہ ایس لڑائی دا سٹا نری تباہی ہے۔ سکندر جنگ وچ ای پورس آل صلح دا سنیہا گھلیا تے اپنے کجھ مفتوحہ علاقے پورس نوں دے کے صلح کیتی۔

ای۔اے۔ والس بج نے پہلوی، سریانی تے حبشی زباناں دے کھرڑیاں دا "The life And Exploits of Alexander The Great Being A Series of Ethopic Texts" دا انگریزی ترجمہ دو جلداں وچ 1896ء وچ چھپیا۔ ایہناں لکھتاں وچ وی پورس دی بہادری دے سوہلے گائے گئے ہن۔ پنجابی لوک کہانی وچ پورس نے سکندر دے دو گھوڑے ڈھاہے ہن۔ حبشی روایت وچ وی سکندر دی پنجابیاں نال جنگ وچ گھوڑی توں ڈھاہندیاں وکھایا گیا ہے، پر اوہناں دی لوک ریت وچ ایہہ سبھ کُجھ جادو پاروں ہویا۔

"Then Porus, the king of India, called the magicians from the temple of his god and they cast a spell upon Alexander, and his mare rose up under him and threw him on the ground, and she refused to rise up until he could lead her; now she was the mare which had by sorcery been born at the same time as himself. And Alexander thought that he would be conquered, and he was in great tribulation about himself and about his soldiers(۱۰)

عربی مورخ دیناوری تے طبری دیاں روایتاں پچھے سریانی تے حبشی تاریخ سہج سبھا ویکھی جاسکدی ہے۔ انجیں وانگوں فارسی شاعر فردوسی دیاں روایتاں پچھے پہلوی دی تاریخ دا رنگ جھلکارے پیا ماردا ہے۔ ایتھے اسیں عربی، فارسی، ریت نال ایس کہانی دی سانجھ دی ہک ہک ونگی

دینے ہاں۔ پنجابی لوک کہانی موجب:

''اوس زمانے جیہڑا ٹکانے بنیا ہویا ہا سونے دے انڈے بنا کے دیندے ہائن۔ فیلقوس فوت ہو گیا ہے تاں ستارھاں سالاں دی عمر وچ سکندر بادشاہ بنیا ہے تے پیو دی گدی اُتے بہہ گیا ہے۔ چھماہی گزری کھلی ہائی کہ ہلکارے بادشاہ دے آ گئن تے اوہناں آ کھیا، ''اوہ انڈے دے۔'' سکندر آ کھیا، ''اساڈی اوہ کُکڑی مر گئی ہے، جیہڑی انڈے دیندی ہائی۔'' (۱۱)

پال وین فیلڈ نے دیناوری دے وچاراں دے ویا کھیا کر دیاں لکھیا ہے:

"This is obviously a revision of what al- Dinawari, among other writers, says when he notes that Philip used to pay Dara a thousand golden eggs as tribute, and that, when Dara asked Alexander to do the same, he responded, "The hen that laid those eggs is dead(۱۲)

پنجابی لوک ریت موجب ایران دا بادشاہ دارا سکندر مقدونی نال جنگ کر دیاں زخمی ہو ویندا ہے۔ زخمی دارا سکندر نوں متاں دیندا ہے۔

''دُوئی مت ایہہ وے کہ ایہہ قوم جیہڑی میری ہے، ایہہ تینوں شاہی نہ کرن دیسی تے نہ ای میں ایہناں نوں بھُلنا ہاں۔ تو ہیں ایہناں دے ہتھوں مری جاونا۔ توں دھی میری نال شادی کریں تاں توں ایس قوم اُتے شاہی کر سکسیں۔'' (۱۳)

پال وین فیلڈ نے طبری دے حوالے نال لکھیا ہے:

"Al-Tabari's depiction of the deathbed scene is even more interesting, for rather than using this episode as an opportunity to talk abstractly about the vicissitudes of power he has Dara tell Alexander that all will be well if Alexander marries his daughter Rushanak. The important thing, Dara syas, is that Alexander should "perpetuate the Persian nobility and not allow others to rule over them(۱۴)

''شاہنامہ فردوسی'' وچ وی زخمی دارا سکندر نوں ایہا مت دیندا ہے، جیہڑی عربی تے

پنجابی ریت وچ وکھالی دیندی ہے:

زمن پاک تن دخترِ من بخواہ
بدارش بہ آرام درپیشگاہ
کجا مادرش روشنک نام کرد
جہان را بدو شاد و پدرام کرد (۱۵)

برصغیر پاک و ہند دیاں زباناں وچوں سنسکرت نوں کلاسیکی حیثیت حاصل ہے۔ سکندر دے پنجاب اُتے حملے سے سنسکرت وی سکھراں نوں چھوہ رہی ہا۔ کجھ کھوجیاں ''پورؤ''، ''پورے'' تے ''پاوَراس'' دے قبیلیاں دی اودوں ہوند دا ویروا تاں دتا ہے (۱۶) پر سکندر دے پنجاب اُتے حملے تے پنجابیاں دے مقابلے بارے ایہناں لکھتاں وچوں وی دس نہیں پیندی۔ N. Gopala Pillai نے ''سکند پُران'' ''چاندوگیہ اُپنشد'' تے ''مہا بھارت'' دے حوالے نال ایہہ دسیا ہے کہ سکندر مقدونی دا ویروا سنسکرت دیاں پرانیاں لکھتاں وچ ملدا ہے۔ اوہناں دی وچار دھارا دا نمونہ ویکھو:

"Alexander married the beautiful princess Roxana the daughter of the king of Bactria; and Skanda is said to have married Sena or Deva Sena, daughter of Mrtyu according to Skanda Purana and daughter of Prajapati according to the Maha Bharata. Now it is a well recognised symbol of language that proper names are contracted in actual usage, and the end often chosen to designate the whole(۱۷)

اُتلے حوالے وچ یونانی تے فارسی دے جیہڑے وگویں ناں گنوائے گئے ہن ایہہ پنجابی لوک ریت تے علمی ریت دوواں دا حصہ بندے وکھالی نہیں دیندے۔

لوک کہانی وچ ورتے ناواں ارسطو، سکندر، نوشابہ، دارا تے مقدونیہ توں سہج سبھا اندازہ ہوندا ہے کہ ایہہ کہانی عربی، فارسی ریت دے تحت جُڑی ہے۔ ایتھے دو گلاں گوہ گوچریاں ہن۔

ایس کہانی وچ پنجابی سبھا کتھے وکھالی دیندا ہے۔ دوئی ایہہ کہ کیہ عربی، فارسی ریت وچ بُنیاں کہانیاں پنجابی ہو جاندیاں ہن؟ یونانی مورخاں پنجاب وچ سکندر نال تن وڈیاں لڑائیاں دی دس پائی ہے۔ سکندر نوں اپنے جیون وچ سبھ توں اوکھی جنگ راجا پورس نال ای لڑنی پئی۔ ایہدے مگروں یونانیاں سانگلہ تے ملتان دے قلعے کوئی راہ وینداں فتح ناہن کر لئے۔ ایہناں جنگاں وچ وی وڈی تباہی مچی تے اوڑک سکندر دی فوج ستلج دریا جھاگن توں نابرتھی گئی تے اوہدا گنگا، جمنا ول ودھن داسُفنا کھیرو کھیرو ہو گیا۔ میکرنڈل دے آکھن موجب:

"Alexander, with all his matchless startegy, could not have averted such a catastrophe; for what is the record of his Indian campaigns? We find that the toughest of all his battles was that which he fought on the banks of the Hydaspes against Poros; that he had hot work in overcoming the resistance of the Kathaians before the walls of Sangla; that he was wounded near to death in his assault upon the Mallian stronghold; and that in the valley of the Indus he could only overpower the opposition instigated by the Brahmans by means of wholesale massacres and executions.(۱۸)

پورس دی بہادری نوں تاں تن براعظماں یورپ، ایشیا تے افریقہ دے اتہاس کاراں نے سلاہیا ای ہے، پر سانگلہ تے ملتان دے سورمے لوک ریت دا حصہ نہیں بن سکے۔ اساڈے کتھی نے پورس نوں بہادر ہون دے نال نال اخلاقی سطح اُتے جِتدیاں وکھایا ہے۔ سکندر ایلچی بن کے پورس دے دربار وچ آوندا ہے تاں پورس سنجان لیندا ہے۔ کتھی دا وچار ویکھو۔

''ایلچی اُٹھیا ہے۔ تلوار میان وچوں چھِک کے کُرسی اُتے ٹھوکی سو۔ آکھیوس، ''ہُن سدیا ای۔ میں ہاں اوہدا نمک خوار۔ میرے ہوندیاں مت کمینہ سدیں۔ میں حلق کولوں زبان چھِک لیساں۔'' راجپوت بل اُٹھن۔ ''ایہہ کون ہے؟'' پورس ورسی کڈھ کے آکھیا، ''میں سکندر دی کنڈیوں پچھے تاں کمینہ نہیں سدیندا۔ میں سکندر دے مونہہ اُتے پیا کمینہ سدیندا ں۔ کمینہ نیہوں

تاں ہور کیہ؟'' وزیراں ہائے ہائے کیتی۔ ایہہ تاں ایلچی ہویا۔ اوس آ کھیا،''ایلچی میرے کول اگے وی آ وَندے رہندِ ن۔ ایہہ شاہی اگ ہے جیہڑی اگوں کھاوندی ہے۔ اگ ڈ کیندی پئی ہے اگ نوں۔'' ...... پورس آ کھیا ہے،''خبردار سکندر ہے تے آیا ہے ایلچی بن کے۔ ایلچی مارنا راٹھی کائی نہیں۔ مُڑ تاں میرے جیڈا کمینہ کوئی نہیں کہ سکندر آوے ایلچی بن کے تے میں ایلچی مروا گھتاں۔ جا سکندر چلا جا بھیڑا کیتا ہی کہ نا ہیا آونا۔'' (۱۹)

ویہت دی لڑائی ویلے سکندر پورس دے وار ہیٹھ آوندا ہے، پر نوشابہ دے بنھے گانے تے نظر پیندی ہے تے سکندر نوں قتل نہیں کردا۔

''سکندر گھوڑے اُتے چڑھ کے آیا ہے۔ پورس ہاتھی اُتے ہا، پورس ہتھ اُلار کے سٹواں برچھا مارن کان برچھا تولیا ہے۔ شِست تھہراون لگیاں گانے تے نظر پئی سو۔ ہنجوں ٹپیاں سُو۔ ہائے زبانے، تینوں وڈھ سٹاں۔ ہُن راجپوت نیہوں رہندا جے سکندر ماراں۔ برچھا مار کے گھوڑا ڈھاہ لیا سُو۔ سکندر دُوئے گھوڑے اُتے مُڑ چڑھ کے آیا ہے۔ ایس دوآ وی برچھے نال ڈھاہ لیا ہے۔'' (۲۰)

انسانی تاریخ وچ ایہہ گل تاں سبھے ای ویکھی جا سکدی ہے کہ کُوڑ، پلال تے مکر نال کنیاں ای جنگاں جتیاں جاندیاں رہیاں ہن۔ لہندے دی سُوجھ توں لے کے''مہابھارت'' تیکر ایس گل دی دس پیندی ہے کہ محبت تے جنگ وچ سبھ کجھ جائز ہوندا ہے۔ پنجاب دی ہزاراں ورھیاں دی سورم گتی ریت ایہناں وچاراں دا ہُنگارا نہیں بھریندی۔ پنجابی وسیب نے سورما اوہنوں ای منیا ہے، جیہڑا اوکھے توں اوکھے حالات وچ وی جیون دیاں اُچیاں قدراں دی راکھی کردا ہے۔ بھین دے رشتے دا آدر، کیتے قول پالنے تے ہوندی طاقتے ٹل جانا ایہہ اوہ قدراں ہن جیہناں نوں پنجابی وسیب ہمیش سراہیا ہے۔ اُتے دتے دوویں واقعے بھاویں تاریخی سچ نہ ہوون، پر ہک بدیسی دھاڑوی دے مقابلے تے پورس کان پنجابیاں دے کُل اچیت وچ بیٹھی پریت دی گھاڑ جاپدے ہن۔

جیویں اسیں پہلاں نتاریا ہے کہ ایس کہانی اُتے عربی، فارسی ریت دا پرچھاواں ہے۔

اصل وچ لوک ادب تے وچار دھارا دا کوئی حد بنا نہیں ہوندا تے نہ ای ایہہ ٹھلھیاں ٹھلھی سکدیاں ہن۔ کہانیاں دی آوا جائی تاں ست سمندراں توں پارتیکر وی وکھالی دیندی ہے۔ اساڈی ریت وچ ''یوسف زلیخا''، ''داستان امیر حمزہ''، ''جنگ نامہ امام حسین'' تے ہور کنا کجھ باہروں آن رلیا ہے۔ ایہہ کہانی تاں اساڈا پرتیا ورثہ ہے، جو سکندر دیاں پراجیاں قوماں پورس بارے جوڑیا ہے۔ پال وین فیلڈ نے سکندر بارے پرچلت تاریخ دے تیرھاں سچے گنوائے ہن، جیہڑے جگت پدھراُتے وچارے گئے ہن۔ اوہناں وچوں ہک سچا سکندر تے پورس دی جنگ وی ہے۔ (۲۱) انج جاپدا ہے کہ پراجیاں قوماں نوں جدوں سکندر توں ودھ بہادر پورس ٹکریا تاں اوہناں اوہدی سوبھا کر کے اپنی کسے ہیٹتا دی تلافی وی کیتی ہوسی۔ یاں بہادری ورگی قدر دی سچی سراہنا۔ کلاواں دے کھیتر وچ وت وچارن تے وت آکھن سدا توں لگا آیا ہے، پر جدوں کسے وچار دھارک منصوبہ بندی توں اڈ لوک ریت ایہہ ذمہ واری اپنے کنھاڑیاں اُتے چکدی ہے تاں کسے قوم دے گل اچیت دا اظہار ہوندی ہے۔ کہانی نوں ہک گل دے طور تے ویکھیا ونجے تاں ایہدی بُنت، بولی، تجسس، ناٹکی ڈھنگ، پنجابی وسیب دی سورم گتی دا پیانہ، رکھنی تے شادی دیاں رساں، کلاسیکی تے لوک ادب دیاں مثالاں راہیں جذبیاں دے اُتار چڑھا دے بیان پاروں لوک ریت وچ رچی ہوئی ہے۔ انج ایہہ پنجابی لوک ادب تے زبانی تاریخ دا انکھڑواں انگ بن گئی ہے۔

☆☆☆☆☆

حوالے/ حاشیے

(۱) Buddha Prakash, History of Poros (Patiala: Punjabi University, 1967)38

(۲) سعید بھُٹا، ''راجا پورس''، راوی، 80 (1993ء) 266-76

(۳) سعید بھُٹا، کمال کہانی (لہور: سانجھ، 2006ء) 22

(۴) سکندر دے بابلے اتہاس کاراں اوہدے پیو دا ناں فلپ لکھیا ہے۔ لوک کہانی وچ اوہدے پیو دا

ناں فیلقوس ہے۔فردوسی نے وی ''شاہنامہ فردوسی'' وچ فیلقوس ای لکھیا ہے۔خورے پنجابی ریت وچ ایہہ ناں فردوسی دے اثر پاروں آیا ہووے۔

(۵) بھٹا 40

(۶) Arrian, Arrian's History of Alexander's Expedition Trans. Mr Rooke. vol:2 (London: R. Lea; J. Nunn; Lackingtion, Allen And Co, 1814.) 7.

(۷) Arrian 27.

(۸) بھٹا 46

(۹) J.W.M'Crindle, ed., The Invasion of India By Alexander The Great (London: Methuen & Co, 1969) 236.

(۱۰) E.A. Wallis Budge, Trans, The Llife And Exploits of Alexander The Great Being A series of Ethopic Texts, vol 2 (London: C.J. Clay and sons, 1896)121

(۱۱) بھٹا 29

(۱۲) Paul Weinfield, "The Islamic Alexander A Religious And Political Theme in Arabic And Persian Literature," diss., Columbia U, 2008,61.

(۱۳) بھٹا 31

(۱۴) Weinfield 61.

(۱۵) فردوسی، شاہنامہ فردوسی، جلد سوم (تہران: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، 1370ش)1366

(۱۶) Prakash 20.

(۱۷) Proceedings of the All India Oriental Conference, vol IX (Trivandrum: Government Press, 1937) 955-97.

(۱۸) M'Crindle 4.

(۱۹) بھٹا 42

(۲۰) بھٹا 44

(٣١) Weinfield 31.

